

UTJECAJ ODGOJA I OBRAZOVANJA NA SOCIJALNI I PROFESIONALNI POLOŽAJ TJELESNIH INVALIDA

Originalni znanstveni rad

Josip Rački

UDK: 367.4

S A Ž E T A K

U radu se razmatraju određena pitanja u vezi s položajem tjelesno invalidnih osoba u odgoju i obrazovanju i njihov utjecaj na profesionalni i socijalni položaj te populacije.

Obrazlaže se društvena i zakonodavna osnova temeljem koje treba mijenjati položaj tjelesnih invalida u odgoju i obrazovanju i društvu općenito.

Izlažu se rezultati istraživanja provedenog 1979. godine, na uzorku od 335 ispitanika, koje je pokazalo da sadašnji položaj tjelesnih invalida u odgoju i obrazovanju nije zadovoljavajući i direktno se odražava na njihov profesionalni i socijalni status.

U radu se iznose i prijedlozi za rješavanje problema na koje nailaze tjelesni invalidi u ostvarivanju odgoja i obrazovanja, zapošljavanju, zadovoljavanju nekih specifičnih potreba i u određivanju svog socijalnog položaja općenito.

UVOD

Težnja naše socijalističke samoupravne zajednice da svaki njen član pridonosi njenom razvoju i svom osobnom položaju što punijim sudjelovanjem u radu i samoupravljanju vrlo je određeno zapisana u Ustavu te određenim partijskim i društvenim dokumentima (1981). O tome su izrečene misli i na mnogim drugim mjestima, a vjerojatno jedna od najljepših je ona koju je izrekao Edvard Kardelj: »Sreću čovjeka ne može donijeti ni država, ni sistem, ni politička partija. Sreću čovjeku može sebi stvoriti samo on sam. Avangardne snage socijalizma i socijalističko društvo, prema tome, mogu imati samo jedan cilj — da prema mogućnostima datog istorijskog trenutka stvaraju uslove u

kojima će čovjek biti što slobodniji u takvom ličnom izražavanju i stvaranju da može na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju — slobodno raditi i stvarati za svoju sreću. To je samoupravljanje«. (1977).

Nedvojbeno je da je obrazovanje jedna od značajnih pretpostavki za ostvarivanje takva položaja naših građana, što je rečeno i u poznatoj Rezoluciji X kongresa SKJ o zadacima u socijalističkom samoupravnom preobražaju odgoja i obrazovanja (1975).

Često se ističe da su tjelesni invalidi, kada je riječ o korištenju mogućnosti koje postoje u nas za odgoj i obrazovanje i sudjelovanje u samoupravljanju, u nepovoljnijem položaju od drugih građana (1978).

Na žalost, o tome nema odgovarajućih znanstvenih istraživanja, ili nam ona nisu poznata.

Osvrnut ćemo se na rezultate jednog istraživanja provedenog g. 1979, koje je pokušalo odgovoriti na neka pitanja u vezi s time i ukazati na mogućnosti za rješavanje postojećih problema, s obzirom na postojeće društvene dokumente i propise o odgoju i obrazovanju (Rački, 1981).

SAŽETI PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Uzorak ispitanika

S obzirom na vrlo različite uzorke, manifestacije i posljedice oštećenja, populaciju tjelesnih invalida dosta je teško definirati tako da bi zadovoljili sve kriterije dobre definicije.

U istraživanju o kome je riječ primijenjena je definicija iz Pravilnika o utvrđivanju, razvrstavanju i evidentiranju osoba sa smetnjama u razvoju (1973).

Uzorak ispitanika sastojao se od 335 ispitanika i obuhvatio je:

- tjelesno invalidnu djecu i omladinu obuhvaćenu odgojem i obrazovanjem u određenom broju odgojno-obrazovnih organizacija u vrijeme provođenja istraživanja (N = 206),
- osposobljene tjelesno invalidne osobe — tjelesne invalide koji su stekli određeni stupanja stručne osposobljenosti (N = 71),

— tjelesne invalide koji su prekinuli obrazovanje ili uopće nisu bili uključeni u obrazovanje (N = 34).

Cjelokupna je populacija prema određenoj klasifikaciji podijeljena u dvije skupine: a) skupinu lakših invalida i b) skupinu težih invalida (Mandić, 1968).

Način prikupljanja i obrade podataka (metode rada)

Podaci o ispitanicima prikupljeni su anketiranjem posebno konstruiranim upitnicima, intervjuom i analizom određene dokumentacije, a računska statistička obrada podataka provedena je u Sveučilišnom računskom centru u Zagrebu (SRCE) pomoću programa za analizu kontingencijskih tabelica STATJOB-CROSTAB 2.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Predškolski odgoj tjelesno invalidne djece

Pitanje obuhvata tjelesno invalidne djece predškolskim odgojem analizirano je na uzorku od 206 ispitanika koji su u trenutku istraživanja bili obuhvaćeni osnovnim, odnosno srednjim obrazovanjem.

Utvrđeno je da 96% ispitanika prije toga nije bilo obuhvaćeno predškolskim odgojem. Kao razlog neobuhvaćanja predškolskim odgojem ispitanici su naveli: otežanu pokretljivost, nedovoljan kapacitet predškolskih organizacija (nije bilo slobodnih mjesta), odbijanje roditelja da ih odvoji od sebe, odbijanje predškolske organizacije

da prihvati tjelesno invalidno dijete. 26,6% ispitanika nije znalo navesti razlog neobuhvaćanja.

Podaci za mlađe ispitanike (učenike nižih razreda) prikupljeni su na temelju analiza odgovarajuće dokumentacije (dosjea), odnosno intervjuiranja roditelja.

Značaj predškolskog odgoja općenito za napredovanje u obrazovanju i cjelokupnom razvoju znanstveno je dokazano u više istraživanja, pa i u našim prilikama (Toličić, 1979).

Bez sumnje je da predškolski odgoj ima značajnu ulogu i za tjelesno invalidnu djecu, naročito kada se radi o određenim vrstama oštećenja i djeci koja su duže vremena odvojena od svoje prirodne sredine (posebno u slučaju hospitalizacije).

Zakon o društvenoj brizi o djeci predškolskog uzrasta (1981) predviđa obuhvaćanje sve djece s teškoćama u razvoju jednim od oblika društveno organizirane njege, odgoja i zaštite djece predškolske dobi najmanje dvije godine prije polaska u osnovnu školu.

U svrhu realizacije spomenute odredbe zakona razrađen je sistem raznolikih mogućnosti, koji predviđa: rad s tjelesno invalidnim djetetom i roditeljima u ambulanti i stanu porodice (instruktaža roditelja i drugih članova porodice za rad s djetetom i neposredni rad s djetetom stručnjaka-defektologa), rad defektologa u stanu porodice-posredstvom najbliže predškolske organizacije (osposobljavanje roditelja i drugih članova porodice i neposredni rad s djetetom), rad defektologa u hospitalnim uvjetima, kao djelatnost najbliže orga-

nizacije predškolskog odgoja, uključivanje djeteta u grupe zajedno s ostalom djecom uz stručnu pomoć defektologa, uključivanje djeteta u posebnu grupu u okviru redovne predškolske organizacije, uključivanje djeteta u posebnu predškolsku organizaciju.

Kao što vidimo, predviđene su vrlo raznolike mogućnosti predškolskog odgoja, a naglasak je na tome da rad organizira najbliža predškolska radna organizacija, što je i razumljivo, kada se imaju pred očima određeni objektivni i subjektivni preduvjeti za ostvarivanje navedenih mogućnosti rada s djecom.

Time bi položaj tjelesno invalidne djece u predškolskom odgoju trebao biti znatno unaprijeđen.

Odgoj i osnovno obrazovanje tjelesno invalidne djece

Ne tako davno prilično velik broj tjelesno invalidne djece nije bio obuhvaćen osnovnim obrazovanjem, ili je u osnovno obrazovanje uključen s velikim zakašnjenjem, odnosno često ga prekidao.

Iako ne raspoložemo s točnim podacima, praksa pokazuje da danas praktično nema, a ako ima onda je to vrlo mali broj, tjelesno invalidne djece koja nisu obuhvaćena odgojem i osnovnim obrazovanjem. Već prije donošenja Zakona o odgoju i osnovnom obrazovanju (1980) osnovno obrazovanje bilo je organizirano u većini zdravstvenih organizacija u kojima su djeca na dužem liječenju i rehabilitaciji, bilo kao djelatnost najbliže redovne škole u bolničkim uvjetima, bilo kao pripremanje

učenika za polaganje razrednih ispita. Isto tako, u nekim urbanim sredinama, organiziran je rad s djecom u stanu obitelji, neovisno o tome što nije postojala obaveza propisana zakonom.

Donošenjem Zakona o odgoju i osnovnom obrazovanju ova je situacija sankcionirana, te je utvrđena obaveza:

- da najbliža osnovna škola (kada je to potrebno) organizira rad s djetetom u stanu obitelji,
- da najbliža osnovna škola organizira rad na dječjim odjelima zdravstvenih radnih organizacija, odnosno u dječjim bolnicama.

Posljedica takva pristupa odgojno-obrazovnim potrebama tjelesno invalidne djece već su vidljive, a u skoroj budućnosti trebali bi biti posve riješeni svi sadašnji problemi.

Posljednjih godina značajno se izmijenila i dob u koj se tjelesno invalidna djeca uključuju u osnovno obrazovanje, što potvrđuju i ovi podaci: 58,75% djece uključuje se sa 7 godina, 17,78% djece uključuje se s 8 godina, 13,70% djece uključuje se s 9 godina, 4,89% djece uključuje se s 10 godina, 4,98% djece uključuje se s 11 godina i više.

Navedeni podaci pokazuju da se većina djece (gotovo 60%) uključuje u osnovno obrazovanje, kada i druga djeca, a ostali dio s određenim zakašnjenjem koje ne treba zanemariti.

Već spomenute zakonske obaveze i mogućnosti organiziranja odgoja i osnovnog obrazovanja tjelesno invalidne djece morale bi

radikalno izmijeniti i ovu situaciju, tj. svoj djeci omogućiti pravovremeno uključivanje u osnovno obrazovanje. Samo u iznimnim slučajevima, kada postoje zdravstvene kontraindikacije, to će se moći odložiti za određeno vrijeme.

Srednje obrazovanje tjelesno invalidne omladine (osoba)

Do vrlo naglašenih promjena došlo je i u srednjem obrazovanju tjelesno invalidnih osoba. Nekada je samo manji dio tih osoba stjecao određenu razinu srednjeg obrazovanja, a samo iznimno više i visokoškolsko obrazovanje, i to najčešće vlastitom inicijativom i uz nadnaravne napore samih invalida i njihovih obitelji.

Posljednjih godina ovo se stanje bitno izmijenilo.

Naime, sve je veći broj tjelesnih invalida koji stječu cjelovito srednjoškolsko obrazovanje, čime se, pored ostalog, povećavaju i njihove šanse za dalje obrazovanje.

U uzorku ispitanika u ovom istraživanju, od trenutno uključenih omladinaca u srednje obrazovanje, 33,70% bilo je uključeno u srednjoškolsko obrazovanje (obrazovanje za III i IV stupanj stručne spreme), a samo manji dio u stručno osposobljavanje kojim se osposobljavao za poslove niže složenosti, odnosno za I ili II stupanj stručne spreme.

Radi unapređivanja položaja tjelesnih invalida u srednjem obrazovanju posljednjih su godina preduzimane zapažene mjere u povezivanju specijaliziranih organizacija i redovnih centara usmje-

renog obrazovanja. Naročite rezultate u tome postigao je Zavod za rehabilitaciju tjelesno invalidne djece i omladine u Zagrebu, koji je uspostavio dobru i uspješnu suradnju s nekoliko centara u gradu Zagrebu i na taj način svojim šticienicima omogućio širi izbor zanimanja, bilo time što su uključeni u odjeljenja koja su redovni centri usmjerenog obrazovanja, kao svoju djelatnost, organizirali u Zavodu (za nepokretnu i teško pokretljivu omladinu) ili uključivanjem omladine u odjeljenja tih centara zajedno s ostalom omladinom. Zavod je pri tome osigurao stalnu suradnju s centrima (putem svog stručnog suradnika — koordinatora odgoja i obrazovanja tjelesno invalidne omladine u redovnim centrima).

Nema potrebe isticati koliko su time unaprijeđene mogućnosti srednjeg obrazovanja tjelesno invalidne omladine, pogotovo ako se ima pred očima činjenica da je veći broj omladinaca uključen u vrlo atraktivne programe (zanimanja), kao što su ona u području uprave i pravosuđa i za ekonomske poslove.

Zbog već spomenute suradnje s redovnim centrima, putem posebno zadužena stručnog suradnika, te pružanjem raznolikih oblika pomoći učenicima, pored ostalog i osiguravanjem instruktaze od kvalificiranih nastavnika, u nastavnim predmetima u kojima su učenici imali veći deficit u obrazovanju, postignuti su izuzetno dobri rezultati. Većina omladinaca s uspjehom završava programe usmjerenog obrazovanja koje je upisala, a neki i s najvišim ocje-

nama, pa ne iznenađuje da ih se mnogo nakon toga upisuje u visokoškolsko obrazovanje, a neki su ga već i uspješno završili.

Nedavno usvojen Zakon o usmjerenom obrazovanju (1982) donosi nove pogodnosti za omladinu (osobe) s teškoćama u razvoju, što znači i za tjelesne invalide.

Zakon obavezuje sve centre usmjerenog obrazovanja da organiziraju i obrazovanje osoba s teškoćama u razvoju (na temelju posebnih izvedbenih programa), predviđa rad (instruktažu) od odgovarajućeg centra usmjerenog obrazovanja u stanu obitelji (kada je to nužno zbog prirode oštećenja ili oboljenja), omogućuje osobama s teškoćama u razvoju izravni upis u programe usmjerenog obrazovanja za prvo zanimanje, itd.

Činjenica je međutim da unatoč iznesenom u srednjem obrazovanju ima i podosta problema, kao što su npr.: još uvijek uska lepeza zanimanja iz koje proizlazi, pored ostalog, i određeno nezadovoljstvo s izborom zanimanja (npr. 7,87% ispitanika izjavilo je da nije zadovoljno s izborom zanimanja, a 16,85% je djelomično zadovoljno), nizak obuhvat nekih populacija (cerebralno paralizirane omladine i druge omladine sa složenijim oštećenjima) itd.

Problemi osposobljenih tjelesnih invalida

Podaci o kvalifikacijskoj strukturi osposobljenih tjelesnih invalida koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem, uspoređeni sa statističkim podacima o obrazovnoj strukturi zaposlenih u SR Hrvat-

skoj na dan 31. 12. 1978. dosta su povoljni, što je otvorilo potrebu da se istraživanje proširi, ali to iz objektivnih razloga nije bilo provedivo.

U uzorku osposobljenih tjelesnih invalida (71) 30,99% osoba završilo je četvorogodišnju srednju školu, 42,45% trogodišnju školu za kvalificirane radnike, 5,63% dvogodišnju školu za kvalificirane radnike, a 19,72% steklo je određeni stupanj stručne osposobljenosti u okviru sistema stručnog osposobljavanja koji se počeo primjenjivati nakon donošenja Zakona o srednjem obrazovanju (1971).

Međutim, zanimljiv je podatak da čak 50,70% ispitanika ne radi na poslovima za koje je osposobljen, već na nekim drugim, što navodi na određene probleme prilikom zapošljavanja, koji, pored ostalog, proizlaze iz mogućnosti izbora zanimanja u ranijem razdoblju u postojećim specijaliziranim organizacijama i tadašnju nedovoljnu povezanost s radnim organizacijama. Rezultati istraživanja također upozoravaju na potrebu veće brige za obrazovanje uz rad i iz rada tjelesnih invalida u svrhu dokvalifikacije i prekvalifikacije.

Zanimljiv je podatak da mnogo ispitanika smatra da obrazovanje koje su stekli, samo po sebi, nije bitno utjecalo na njihovu efikasnost u rješavanju životnih zadataka s kojima su se suočili (43,66% ispitanika izrazilo je takvo mišljenje).

S druge strane, imamo podatak da 64,79% ispitanika živi s roditeljima i nije zasnovalo bračnu zajednicu, što je, bez sumnje, od-

ređeni indikator socijalnog funkcionisanja.

Sudjelovanjem u samoupravljanju invalidi mogu najneposrednije utjecati na rješavanje većine svojih problema, tj. mogu utjecati da se oni rješavaju uspješnije no što je to bilo do sada.

Zbog toga je i to pitanje podvrgnuto određenoj analizi, koja je pokazala da čak 94,3% ispitanika nema nikakve samoupravne funkcije na razini OOUR-a ili mjesne zajednice.

Tako nepovoljan rezultat upozorava na potrebu većeg angažiranja, kako samih invalida, tako i cjelokupne zajednice, na prevladavanju takvog stanja i problema koji ga uzrokuju, među kojima je vrlo značajan problem arhitektonskih barijera, no vjerojatno postoje i drugi (omogućavanje boljeg komuniciranja s odgovarajućim samoupravnim tijelima i na drugi način no što je samo prisustvovanje sastancima).

Problemi tjelesnih invalida koji nisu bili uključeni u obrazovanje ili su obrazovanje prekinuli

Relativno malo ispitanika u ovom uzorku (34), ipak dopušta donošenje određenih zaključaka.

Većina ispitanika iz ove skupine (uglavnom teži invalidi) je nezaposlena.

Podatak da 41,17% nije stekao potpuno osnovno obrazovanje ili određenu stručnu spremu, iako je riječ o ispitanicima starijim od 20 godina (pretežni dio je u dobnoj skupini između 25—40 godina), ipak je vrlo nepovoljan. Bilo je, kao što vidimo, opravdano pret-

postaviti da su tjelesni invalidi, naročito teži, u određenom razdoblju bili u bitno nepovoljnijem položaju od ostalih građana za stjecanje osnovnog i stručnog obrazovanja. Postotak obuhvata osnovnim obrazovanjem u SR Hrvatskoj odavno je premašio granicu od 80%. Sada je već gotovo 100% (99,77%), a postotak omladine koja se nakon osnovne škole upisuje u srednju sve je bliži toj razini obuhvata.

Posljedice neobuhvaćanja tjelesnih invalida osnovnim i srednjim obrazovanjem pokušali smo utvrditi osim nezaposlenosti i preko nekih drugih pokazatelja, od kojih navodimo samo neke.

Od ukupnog broja ovih ispitanika (34) njih 76,47% ne živi u samostalnom domaćinstvu, nego s roditeljima. Domaćinstvu pridonose putem socijalne pomoći (23,53%), porodičnom mirovinom ili invalidskom mirovinom (38,42%). Nikakav izvor prihoda nema 23,53%, a 2,94% pridonosi povremeno (nije naveden izvor).

Na pitanje da li bi željeli steći određeno obrazovanje, odnosno osposobljenost, ovi su ispitanici odgovorili ovako: 38,24% želi, 32,35% ne može zbog prirode stanja (oštećenja), 23,53% nema takvih namjera, a 5,88% nije odgovorilo.

Kao i u prethodnom uzorku ispitanika i u ovom je konstatirano da 94,2% nema nikakvih samoupravnih funkcija. Međutim, iz podataka o tome koliko prate informacije u štampi, na radiju i TV proizlazi da je većina dosta dobro obaviještena o društvenim zbivanjima i mogućnostima koje

postoje u našoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici za rješavanje određenih problema, tj. raspolaze s određenim informacijama o ulozi SSRN-a, invalidskih organizacija i drugih mehanizama našeg društva u rješavanju određenih potreba naših građana.

ZAKLJUČAK

Iako nisu izneseni svi rezultati istraživanja o kojem je bilo riječi, već samo dio, uvjereni smo da određeni pokazatelji osvjetljavaju na nov način neke probleme tjelesnih invalida u odgoju i obrazovanju, odnosno predstavljaju poticaj za njihovu dalju analizu.

Očigledno je da je posljednjih godina došlo do vrlo značajnih pozitivnih promjena u položaju tjelesnih invalida u odgoju i obrazovanju, što se neminovno odrazilo i na njihov profesionalni i socijalni položaj.

Međutim, činjenica da je još uvijek postoje i određeni problemi, koji nalažu potrebu organizirane društvene akcije radi njihova prevladavanja.

S tim u vezi, još jednom, bismo upozorili na neke zadatke u vezi s daljim unapređivanjem položaja tjelesnih invalida u odgoju i obrazovanju, kao što su:

1. Dosljedno ostvarivanje odredbi Zakona o društvenom brizi o djeci predškolske dobi, s težištem na obuhvaćanju djece primarnim programima predškolskog odgoja, i to od najranijih dana, a samo kada to nije moguće ostvariti iz objektivnih razloga, najkas-

nije dvije godine prije polaska u osnovnu školu.

2. Provođenje u život odredbi Zakona o odgoju i osnovnom obrazovanju, koje pružaju mogućnosti za potpuni obuhvat tjelesno invalidne djece osnovnim obrazovanjem.

Radi ostvarivanja tog zadatka nužno je osigurati odgovarajuću stručnu suradnju defektologa i specijaliziranih organizacija te osposobiti radnike u organizacijama odgoja i obrazovanja za preuzimanje te nove funkcije, kao i stvoriti odgovarajuće objektivne uvjete za prihvaćanje tjelesno invalidne djece, odnosno za rad s tjelesno invalidnom djecom u stanu obitelji ili u zdravstvenoj organizaciji.

3. Uvođenje u odgoj i obrazovanje tjelesno invalidne djece i omladine koja je do sada zbog složenosti i težine oštećenja odnosno posledica oštećenja ostajala neobuhvaćena.

4. Stvaranje uvjeta za dalje proširivanje mogućnosti obuhvata tjelesno invalidnih osoba programima usmjerenog obrazovanja, u svim oblicima: redovno obrazovanje, obrazovanje uz rad i obrazovanje iz rada.

5. Osposobljavanje tjelesnih invalida za sudjelovanje u samoupravljanju putem invalidskih glasila, radom za vrijeme organiziranog odmora i oporavka koji organiziraju invalidske organizacije, programima rada osnovnih organizacija invalidskih društava i programima u toku obrazovanja (načito u usmjerenom obrazovanju).

LITERATURA

1. Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije — dokumenti, Komunist, Beograd, 1975.
2. Kardelj, E.: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Komunist, Beograd, 1977.
3. Konceptija odgoja i obrazovanja osoba sa smetnjama u razvoju, Prosvjetni vjesnik, broj 4/1978.
4. Mandić, V.: Medicinski aspekti kategorizacije i rehabilitacije tjelesno invalidne djece i omladine, Savjetovanje o problemima kategorizacije i rehabilitacije tjelesno invalidne djece i omladine, Visoka defektološka škola u Zagrebu, Zagreb, 1968.
5. Međunarodna godina invalida, Republički odbor za obilježavanje MGI-UN/1981., Zagreb, 1982.
6. Rački, J.: Socijalni i profesionalni problemi tjelesnih invalida (magistarski rad), Zagreb, 1981.
7. Rezolucija o razvoju odgoja i obrazovanja na socijalističkim samoupravnim onsovama, Sabor SR Hrvatske, Narodne novine, broj 52/1978.
8. Savjetovanje o reformi odgoja i obrazovanja osoba sa smetnjama u razvoju, Republička konferencija za rehabilitaciju i zaštitu invalida, u SR Hrvatskoj, Zagreb, 1978.

9. Stavovi i zaključci o samoupravnom udruživanju rada i preobražaju odgoja i obrazovanja, 14. sjednica CK SKH, Zagreba, 1977.
10. Toličić, I.: Utjecaj sistematskog predškolskog vaspitanja na razvoj djetetovih sposobnosti i na njegov uspjeh u školi, Vaspitanje i nega predškolskog deteta u jugoslavenskom društvu, Materijali sa savjetovanja u povodu Međunarodne godine deteta OUN, Beograd, 1979.
11. Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju, Narodne novine, broj 4/1980.
12. Zakon o društvenoj brizi o djeci predškolskog uzrasta, Narodne novine, broj 28/1981.
13. Zakon o usmjerenom obrazovanju, Narodne novine, broj 20/1982.

S u m m a r y

In this paper certain problems encountered by physically handicapped children and youth in the course of their education are described. The social and legal basis of education of physically handicapped persons are also discussed. The analysis of educational status of 335 physically handicapped subjects showed that it is not satisfactory. It is also reflected in their professional and social status. Some suggestions for solution of problems which are encountered by physically handicapped persons are made.